

Зінаїда Козирєва

УДК 811.161.2'374:82-95

Складні прикметники в сучасній українській літературній мові: орфографічний і лексикографічний аспекти

Предмет дослідження – орфографія як один з різновидів мовної норми. Констатовано динаміку орфографічної норми. Проаналізовано норми, що регламентують написання складних прикметників, викладені в «Українському правописі» 2019 року. Зроблено спробу виявити причини вибірковості застосування сформульованих правил та проаналізувати у сучасних словниках кодифікацію складних прикметників. Питання правопису складних прикметників є одним з найбільш суперечливих і актуальних. Припущено, що орфографічна неузгодженість написання разом / з дефісом складних прикметників зумовлена неодноразовою перекодифікацією окремих слів, зареєстрованих в академічних орфографічних словниках. Відзначено, що варіанти в орфографії окремих слів можуть спростити письмо, але призведуть до розхитування норми. Виявлено випадки невідповідності між кодифікацією й узуальною нормою. На підставі виявлених тенденцій в орфографічному оформленні складних утворень вироблено рекомендації щодо кодифікації складних прикметників та внесення доповнень до правил чинного правопису.

Ключові слова: орфографічна норма, кодифікація, правила орфографії, складні прикметники, орфографічна варіативність, узуальна норма.

Прикметники, які в українській мові за чисельністю займають третє місце після іменників і дієслів, останнім часом активно поповнюються новими лексичними одиницями. Стислі історичні строки, в які відбувається поповнення української мови великою кількістю нових слів, а також різночасовий матеріал, кодифікований за різними, зокрема й правописними, нормами, ускладнюють кодифікаційну лексикографічну роботу на сучасному етапі. Складний і багатосторонній процес формальної і семантичної адаптації («обробки», «націоналізації») запозичуваного слова до його стабільного функціонування в мові-реципієнті як повноправної одиниці нової мовної системи тривалий у часі, що створює неабиякі проблеми для лексикографічної практики. Серед чинників, які враховує кодифікатор при включенні в словники слів з остаточно не стабілізованою писемною формою, окрім правописних правил, мають значення також історичні тенденції, закономірності та аналогії розвитку мови. Орфографія, що покликана допомагати читачеві сприймати писемний текст, це – «історично сформована й загальноприйнята система правил нац[іональної] мови щодо способів передачі мовлення на письмі, яка поряд із пунктуацією становить правопис певної мови (хоч нерідко терміни «орфографія» і «правопис» уживають як тотожні» [Бурячок 2004: 463]. Науково визнано, що норма – це не тільки соціально схвалюване правило, але й правило, об'єктивоване реальною мовленнєвою практикою, правило, що відображає закономірності мовної системи і її еволюції. У передмові до

Українського правопису 2019 року (далі – УП-2019) зазначено: «У сучасній редакції Українського правопису збережено підхід до мови як до знакової системи й суспільного явища. Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого боку, — на дотриманні мовної традиції і на залежності від неї. <...> Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми» [УП-2019: 8]. Специфічність орфографічної норми полягає в жорсткій категоричності щодо варіантних одиниць, кодифікованості, трикомпонентності (орфограма, правило орфографії, реалізація правила на письмі). Графічне оформлення слова підпорядковане чинним нормам правопису. Написання слова згідно з правописом зафіксоване в останньому виданні найбільш авторитетного (академічного) орфографічного словника. Таким чином, кодифікація орфографічних норм здійснюється за допомогою відповідних правил і закріплюється їхньою словниковою фіксацією. З двох послідовних взаємопов'язаних етапів нормування мови: 1) формулювання правила правопису і 2) його закріплення в словнику, зважаємо передусім на перший, оскільки правила дають змогу визначити правильність чи неправильність написання того чи того слова і без словника, у словнику не завжди наявні всі слова, що підлягають певному правилу, і – головне, – на правила спирається кодифікатор при реєстрації нових слів, а в навчальному процесі правила – основа засвоєння знань. Водночас слід зазначити, що й правила написання композитних прикметників, як і інших типів складних слів, нечітко, непослідовно, не цілком вичерпно сформульовані й мають численні винятки.

На сьогодні композити є об'єктом вивчення багатьох вітчизняних мовознавців. Роботи К. Г. Городенської [Городенська 2009], Є. А. Карпіловської [Карпіловська 2008], Н. Ф. Клименко [Клименко 2008] та ін. свідчать про постійний інтерес до складних слів, оскільки основоскладання (композиція) і словоскладання (юкстапозиція) є одними з провідних способів неологізації лексики на сучасному етапі – більше половини всіх нових слів становлять складні слова. Питанню походження та функціонування в українській мові складних прикметників присвячено праці вітчизняних мовознавців А. П. Грищенка [Грищенко 1978], В. М. Русанівського [Русанівський 2002], Р. О. Коци [Коца 2016] та ін. Соціально-політичні й економічні перетворення, що сталися впродовж останніх трьох десятиліть, стрімкий розвиток інформаційний і комунікаційних технологій спричинилися до появи нових моделей композитів, орфографічне оформлення яких або не регламентоване правописними нормами, або носить дискусійний характер. Серед таких композитів велику групу становлять складні прикметники української мови – надзвичайно продуктивний розряд слів, який постійно поповнюється новими утвореннями. Попри словникове закріплення складних прикметників, детально напрацьовану нормативну базу в УП-2019 ще залишаються проблеми з уніфікацією хистких (варіативних), невпорядкованих і суперечливих написань таких одиниць. Для колективу авторів, які натеper працюють над створенням словника з робочою назвою «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови» розв'язання складних випадків правопису вкрай актуальне, його слід розглядати в трикутнику: правопис – кодифікація – узус.

Сучасний український лексикон складають переважно слова з урівноваженою орфографічною кодифікацією і узуальною нормою. Проте трапляється і невідповід-

ність, коли в узусі вживають варіант, протилежний кодифікованому, або жодний з представлених варіантів не засвідчує виразну перевагу вживання. УП-2019 в основному впорядкував написання слів. Проте внаслідок динамічних мовних процесів на сучасному етапі на письмі трапляється багато правописно не нормалізованих слів, що створює в орфографії «больові точки», однією з яких є правопис складних прикметників. Варіативність написання разом, з дефісом або окремо найбільш регулярно виявляється саме серед цієї групи слів [Клименко 1984]. Порівняння написань складних прикметників в академічних орфографічних словниках демонструє варіативність кодифікації цієї групи слів [Там само: 107].

Кодифікація складних прикметників в орфографічних словниках (круглі дужки між компонентами складного слова в таблиці показують хитання в оформленні таких лексичних одиниць)

Складний прикметник	Орф-1975	Орф-1994	Орф-2009
азотно()водневий	азотноводне́вий	азо́тно-водне́вий	-
апати-то()нефеліновий	апати́то-нефелі́новий	апатитонефелі́новий	-
гірни-чо()геологічний	гірничоголо-гі́чний	гірні́чо-геологі́чний	гірні́чо-геологі́чний
гірни-чо()збагачувальний	гірні́чо-збагачувальний	гірні́чо-збага́чувальний	гірничозбага́чувальний
електрон-но()обчислювальний	електроннооб-чі́слювальний	електро́нно-обчі́слювальний	електро́нно-обчі́слювальний
попереч-но()стругальний	поперечно-стругальний	поперечно-стругальний	поперечно-стругальний
гранич-но()допустимий	-	граничнодопу-сті́мий	гранично до-пустимий
психічно()хворий	психічнохво́рий	психічно хво-рий	психічно хво-рий
всесвітньо()відомий	всесвітньо́відо́мий	всесвітньо́ ві-домий	всесвітньо́ ві-домий

Як бачимо, орфографічний вигляд багатьох складних прикметників за тридцять років, що минули з часу видання першого із залучених словників, зазнав значних змін. Наприклад, у Орф-75 зафіксовано написані разом слова *азотноводне́вий*, *гірничоголо-гі́чний*, тоді як у наступних академічних виданнях ці слова вже представлені в дефісному варіанті: *азо́тно-водне́вий* (Орф-94, Орф-2009), у Орф-75 і Орф-20094 прикметник *гірні́чо-збага́чувальний* подано з дефісом, а в Орф-2009 написано разом – *гірничозбага́чувальний*, в Орф-75 складний прикметник *поперечно-стругальний* подано в дефісному оформленні, а в наступних академічних орфографічних словниках компоненти цього слова оформлені разом. Деякі прикметники в різних академічних орфографічних словниках втрачають свій попередній статус

складних слів і оформлені як словосполучення, наприклад: *граничнодопустімий* (Орф-94) – *гранично допустимий* (Орф-2009), *психічнохворий* (Орф-75) – *психічно хворий* (Орф-94, Орф-2009), *всесвітньо відомий* (Орф-75) – *всесвітньо відомий* (Орф-94, Орф-2009).

Правопис складних прикметників закріплено кількома параграфами Українського правопису 2019 р. як основного джерела при укладанні підручників, словників української мови, спеціальних словників, енциклопедій і довідників. У передмові зазначено: «Правописна норма, з одного боку, ґрунтується на тісних зв'язках елементів сучасної мовної системи, що відображається на письмі, а з другого – на дотриманні мовної традиції та на залежності від неї. Здебільшого традиція відбиває вчорашні або позавчорашні параметри системи. Так само, як і система, традиція є закономірним регулятором мовної норми» [УП-2019: 8]. Проблема оформлення складних слів полягає в тому, що в українській мові нормативним є написання слів як разом, так і з дефісом чи й окремо. Параграф «Складні прикметники» Українського правопису 2019 року порівняно з попередніми виданнями – Українським правописом 1993 і 2004 років – має певні доповнення, а саме: інформацію щодо написання разом складних прикметників зі сполучним голосним *е /є* (відповідно після м'якого приголосного / після *й*), першою частиною яких є іменник з основою на м'який приголосний (§ 40 п. 1-2-г), складних прикметників з першою числівниковою основою на *-и, -о, -а*, що виконують роль сполучного голосного (§ 40, п. 1-2-е) [УП-2019: 58] та написання з дефісом складних прикметників, утворених з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом (§ 40, п. 2-д) [УП-2019: 60].

Принципи, на які спираються правописні рекомендації щодо орфографічного оформлення складних прикметників, представлені кількома параметрами, серед яких можна виокремити словотвірний, семантико-синтаксичний, семантичний, формально-семантичний, формально-граматичний та ін.

Словотвірний параметр регламентує написання разом складних прикметників, утворених від складних іменників, які пишемо разом (§ 40, п. 1-1) [УП-2019: 56], і з дефісом – «прикметники, утворені від складних іменників, що їх пишуть з дефісом» (§ 40, п. 2-1) [УП-2019: 58]. Формулювання правила – стисле і конкретне – не викликає жодних заперечень: у ньому цілком логічно обґрунтовано словотвірні і графічні взаємозв'язки між твірною і похідною основами для визначення орфографії складних прикметників. Правильно чи неправильно буде оформлено складний прикметник на пряму залежить від спорідненого з ним іменника – прикметники, що походять від іменників, пишемо так, як і твірні іменники: *аерофотографічний* (аерофотографія), *азбестоцементний* (азбестоцемент), *фа-діез-мажорний* (фа-діез-мажор). Проте і в ситуації з іменниками серед мовознавців немає цілковитої згоди. Нові складні одиниці, що останнім часом з'явилися в українській мові, одні вчені зараховують до юстапозитів (складних іменників, утворених з двох самостійних іменників без сполучного голосного) [Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008: 185], інші вважають таку кваліфікацію нових складних одиниць, утворених з двох іменників, що з'явилися під впливом глобалізаційних тенденцій безпідставною, адже вони деформують граматичну традицію української мови виражати атрибутивність за допомогою прикметника: перший іменник таких складних слів «виражає атрибутив-

не значення, що є наслідком перенесення на ґрунт української мови англійського словотвірного типу» і порушують питання про «виважений професійний аналіз цих одиниць і з погляду відповідності словотвірним та граматичним нормам, і з погляду потрібності їх українській мові» [Городенська 2009: 7]. Наявний різнобій у поданні лексичних одиниць з основою **бізнес-** в орфографічному словнику: *бізнес-еліта*, *бізнес-індустрія*, *бізнес-карта*, *бізнес-каталог*, *бізнес-клас*, *бізнес-клуб*, *бізнес-ландшафт*, *бізнес-леді*, *бізнес-еліта* тощо і усталене *бізнесмен*, *бізнесвумен* (Орф-2009) цілком виправданій. Оскільки *мен* і *вумен* не стали фактами української літературної мови як самостійні одиниці, складні слова з цими компонентами пишемо разом, на протипагу одиницям з обома самостійними складниками – *бізнес-леді* і *бізнес-еліта*. Одиниці *бізнес* і *спорт* словниками засвідчені і як самостійні слова, і як частини складних слів. За аналогією слова з цими складниками мали б писатися однаково – разом, проте у словниках вони оформлені по-різному, оскільки «складноскорочені слова (мішані та складові аббревіатури) й похідні від них пишемо разом» (§ 35 п. 5-1) [УП-2019: 48], пор.: *спортбаза*, *спортвироби*, *спортгра*, *спортзал*, *спортінвентар*, *спортінструктор*, *спортклуб*, *спорткоманда*, *спорткомплекс*, *спортмайданчик*, *спортмістечко* і т. ін. (Орф-2009). Лексико-семантична і словотвірна співвіднесеність компонентів складного слова з прикметниками уможливорює розгортання слова в атрибутивну словосполуку. Формальною підставою для можливого трактування слова як складного, а не складноскороченого є збіг першої частини складноскороченого слова з цілим словом (подвійна лексична мотивованість, що зумовлює написання одиниці разом чи з дефісом). Додатковою диференційною ознакою є той факт, що омонімічні першій частині окремі слова мають вужче спеціалізоване лексичне значення. Відмінне подання орфографічним словником слів *байк-шоу*, *ток-шоу* і *штрихкод*, *штрихкодівий* (Орф-2009) пов'язана з різним визначенням типу слів: перших двох як складних слів, другого – як складноскороченого слова. Водночас *байк-шоу* і *ток-шоу* також одиниці різного порядку: *байк*, на відміну від *ток*, подано і як самостійну одиницю в значенні «велосипед; мотоцикл», і як першу частину складних слів, що відповідає за значенням слову *байкерський* (СУМД II: 38). Орфографічне оформлення другої одиниці логічно кодифікувати за зразком композита *штрихкод*, тобто *токшоу* «жанр телепередачі, телевізійної дискусії, обговорення питань загального інтересу». Частина *шоу* в препозиції у складному слові також кодифікована по-різному: більшість слів написано з дефісом (*шоу-балет*, *шоу-група*, *шоу-бізнес* і *шоу-бізнесовий* тощо) (Орф-2009), але: *шоуманія*, *шоумен* і *шоу-бізнесмен*. Відповідно до правописних правил, з дефісом пишемо складні іменники, якщо перший іменник складного слова «є невідмінюваним іменником іншомовного походження» (§ 36 п. 2-г) [УП-2019: 54].

Поява в словниках різних за семантикою і орфографічним оформленням перших основ складних слів **диско...** і **диско-**, **техно...** і **техно-** пов'язана з приходом нових іншомовних одиниць *диско* «швидкий танець з елементами енергійної пластики, акробатики, що побудований на особливому ритмі близько 120 ударів на хвилину. || Музичний стиль» (СУМД I, 284) і *техно* «1. Танцювальний напрям – стиль попмузики з швидким ритмом, у якому використ. електронні інструменти й музичні комп'ютерні програми. 2. Музика в стилі техно» (СУМД II, 451): *диско-бар*, *диско-*

вечір, диско-клуб, диско-музика (Орф-2009) і дисковід, дискографія, дискобол, дискотека (Там само), техно-група, техно-музика (Орф-2009) і технобітум, техногенез, технодемократія, технократ, технополіс, технопарк, техносфера, технотроніка, технофобія, а також технократичний, технохімічний (Там само); пор. також: дискоболка (дискобольний), дисковід, дисколіт (дисколітний), дискометання, дископлан, дискотека (дискотечний), але диско-музика (СУМД I, 284), пор. натомість дискомузика в УП-2019 (§ 36 п. 1-4); техногенний, технократичний, технополіс, технотроніка (технотронний), технофобія, однак аналогічно до слів з компонентом основою **ДИСКО-** (диско-музика), назви з основою **ТЕХНО-** на означення танцювального напрямку і музики в стилі техно (у СУМД II, 451 – *техногурт* і *техномузика*) потрібно писати з дефісом: *техно-гурт*, *техно-музика* як назви з двома самостійними словами.

Свідченням того, як важко адаптувати подібні назви, може бути слово *хула-хуп* і його похідне *хула-хупізм*. Останнє слово вміщено до реєстру «Словника мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ ст.» (СМТО)¹ як «жартівлива назва надмірного захоплення фізичними вправами з хула-хупом – гімнастичним масажним обручем-тренажером» (СМТО: 293). Подано ілюстрацію з публіцистики І. Дзюби: *З літературного життя Києва ХІІ століття... Під головуванням Рокотальника, дружинника у творчих справах при Золотому княжому столі, відбувається диспут між гусярами Квасом («хуторянин») і Кібернетьком («модерніст») про «нашу» і «не нашу» поезію.. Кібернетько: – Наша доба – доба інтелектуалізму, модернізму, кібернетизму, метафоризму, хула-хупізму, рок-н-ролізму... (І. Дзюба, Спогади і роздуми...) (СМТО, 735 – 736). *Хула-хуп* в узусі трапляється в потрібному написанні: разом, з дефісом і окремо. У лексикографічних джерелах лексему кодифіковано з дефісним написанням *хула-хуп* (Орф-2009). Можна припустити, що це не остаточна кодифікація цього слова. Підстава для встановлення орфографії таких одиниць – правописне правило: «разом пишемо <...> іменники, першою частиною яких є незмінна основа іншомовного походження на **о**, **а**, що виконують роль сполучних голосних» (§ 36 п. 1-4) [УП-2019: 52]. В англійській мові, звідки походять обидві назви, вони засвідчені у написанні з дефісом і окремо: *hula-hoop*, *hula-hooping* і *hulahoop*, *hulahooping*. Англійська назва утворена від назви гавайського танцю *хула* (*hula*) і англійського слова *hoop* «обруч» (*hooping* – віддієслівний іменник, що позначає дію, фізичні вправи з обручем). Згідно з українською орфографічною нормою зазначені слова варто адаптувати не тільки в написанні разом (компонент складної назви *хула* в українській мові не має самостійного значення, складна назва з'єднана голосною), а й писати замість літери *х* літеру *г*, тобто *гулагуп* і *гулагупізм*. Незвично, штучно і всупереч реальній мовленнєвій практиці, яка заперечує правило правопису.*

До набуття чинності УП-2019 було непослідовним словотвірне освоєння однотипних за словотвірним значенням похідних одиниць – нових запозичень, з яких за пе-

¹ Електронну версію цього словника, створеного колективом співробітників відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, доступно на сайті цього Інституту за покликанням: https://drive.google.com/file/d/1klVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-_uf/view

вних умов виділяються морфеми та словотворчі форманти, що маркують інтенсивність ознаки, професійності (*топ-*, *бліц-*, *біт-* та ін.) – функціональних аналогів уже словотвірно освоєних іншомовних префіксів *супер-*, *гіпер-*, *архі-*, *екстра-*, *ультра-* та українських *над-*, *за-* [Городенська 2009: 7]. Пор. в орфографічному словнику: *бігбэнд*, *бігборд*, *бігмак* (Орф-2009). Розробники УП-2019 напрацювали багато правил, які в основному врегулювали написання складних слів: «разом пишемо <...> слова з першими часто вживаними іншомовними частинами на голосний і приголосний» (§ 35 п. 5-2) [УП-2019: 48] (пор. зафіксовані в Орф-2009 *бодибілдер*, *бодибілдинг*, *бодигард*, але *боді-пірсинг*), «з першою іншомовною частиною, що визначає кількісний вияв чого-небудь (вищий від звичайного, дуже високий, слабкий, швидкий та ін.): *архі-/архи-*, *бліц-*, *гіпер-*, *екстра-*, *макро-*, *максі-*, *міді-*, *мікро-*, *міні-*, *мульти-*, *нано-*, *полі-*, *преміум-*, *супер-*, *топ-*, *ультра-*, *флеш-*» (§ 35, п. 5-3) [УП-2019: 49]. У переліку не зафіксована зазначена вище одиниця *біт-*. Натомість у додатковому томі до «Словника української мови» (далі – СУМД) подано *біт*² як самостійний іменник зі значенням «чіткий ритм» і назви, першим компонентом яких є це слово: *біт-концерт*, *біт-музика* (СУМД I, 74), що узгоджується з правописним правилом написання з дефісом складних іменників, перший іменник яких «визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником» (§ 36 п. 2-Б-а). Частина *бліц* засвідчена і як частина складного слова зі значенням «дуже швидкий; який триває протягом короткого часу» (СУМД I, 77), і як самостійний іменник зі значенням «лампа-спалах, яка використ(овується) під час фотографування; фотолампа» (Там само). Орфографічні словники засвідчують компонент *бліц* тільки як частину складного слова (Орф-94, Орф-2009), внаслідок чого утворення з цим компонентом оформлені по-різному: *бліцконкурс*, *бліцкриг*, *бліцлотерея*, *бліцопитування*, *бліцтурнір* (СУМД I, 77) і *бліц-візит*, *бліц-вікторина*, *бліц-інтерв'ю*, *бліц-операція*, *бліц-таксі*, *бліц-опитування* (Орф-2009), при цьому вдаючись до перекодифікації одиниць з попередньо правильним орфографічним виглядом: *бліцопитування* (Орф-94), але *бліц-опитування* (Орф-2009), *бліцтурнір* (Орф-75, Орф-94), але *бліц-турнір* (Орф-2009).

В орфографічному словнику представлено низку складних іменників з компонентом *топ* – усі з дефісним написанням: *топ-кадр*, *топ-клас*, *топ-красуня*, *топ-менеджер*, *топ-менеджмент*, *топ-модель* (і похідний прикметник *топ-модельний*), *топ-позиція*, *топ-політик*, *топ-салон*, *топ-стиліст*, *топ-хіт* (Орф-2009). Відступ від загального принципу відповідності кодифікаційній системі засвідчує також частина *секонд...*, зареєстрована у варіативному написанні – разом і з дефісом: *секонд-хенд*, *секонд-хендівський* (Орф-2009) і *секондгенд*, *секондгендівський* (СУМД II, 382). Непослідовність орфографічного рішення засвідчують також частини *прайм...* і *прайс...*: *прайм-тайм* (Орф-2009, СУМД II, 288), *прайс-лист* (Орф-2009). Зазначений вище прикметник *секондгендівський* (від *секондгенд*) висвітлює ще одну правописну проблему – передавання звуків [g] і [h], позначених на письмі в германських мовах як джерелі запозичування, відповідно, буквами **gi h**, однією буквою **г**. У давно запозичених загальних назвах та похідних від них звук [g] передаємо буквою **г**. Двоспособове передавання звука [g] передбачено для прізвищ та імен людей, а саме: шляхом адаптації до звукового ладу українською мови – буквою **г** та шляхом іміта-

ції іншомовного [g] – буквою г. Також «за традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] передаємо буквою х» (§ 122 п. 3, 4) [УП-2019: 156]. Намагання розмежувати звуки [h] і [g] у нових запозиченнях, які згідно з правописом мають один український відповідник [г], природним чином призводить до передавання звука [h] з германських мов через звук [x], що спричиняється до появи фонетичних варіантів, оформлених лексикографічними джерелами, наприклад: *хакер, хоспис, хайвей, хайтек* (Орф-2009). Так само *хепі-енд* (Там само) і *гені-енд* (СУМД I, 218), *ноу-хау* (Орф-2009, СУМД II, 148). Остання лексема порушує відразу три правописних правила: по-перше, необхідно слово писати разом, оскільки його компоненти не є самостійними словами (§ 36 п. 2-1) [УП-2019: 53], по-друге, звук [h], позначений на письмі буквою h, передаємо буквою г (§ 122 п. 4) [УП-2019: 156], по-третє, англійську букву w на позначення звука [w] передаємо через в (§ 124 п. 1) [УП-2019: 156]. Тобто, орфографія адаптованої на українському мовному ґрунті англійської назви *knowhow* засвідчує ігнорування чинних правописних норм української мови.

Стійкість орфографічної ненормативності демонструє лексема на позначення системи передачі США озброєння, продуктів і т. ін. країнам антигітлерівської коаліції в період Другої світової війни, актуалізована зараз у зв'язку з вторгненням Росії в Україну: *ленд-ліз* (Орф-2009, СУМД II, 533), що засвідчує важливість першої лексикографічної фіксації для подальшої орфографічної долі слова. Назва походить з англ. Lend-Lease від *lend* – давати в борг, позичати і *lease* – оренда, здавати в оренду (семантична опозиція). Компоненти англійського композита в українській мові не є самостійними словами і не кодифіковані як частини складних слів. Написання *ленд-ліз* з дефісом не підтверджено правописними правилами: в українській мові це не складний іменник, утворений з двох самостійних іменників без сполучного голосного звука, який пишемо з дефісом (§ 36 п. 2-1) [УП-2019: 53], не одиниця, складена з двох іменників, де перший іменник визначає певну прикмету, особливість предмета, особи чи явища, названих другим іменником (§ 36 п. 2-Б-а) [УП-2019: 53], перший компонент назви не є також невідмінюваним іменником іншомовного походження (§ 36 п. 2-Б-г) [УП-2019: 54], тому писати назву з дефісом немає підстав. У цьому разі кодифікатори перебувають під тиском узусної норми. Побіжно можна додати, що правило «другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник <...> є невідмінюваним іменником іншомовного походження» (§ 36 п. 2-Б-г) [УП-2019: 54] можна усунути, а зазначені при ньому приклади *карао́ке-бар, су́ші-бар* додати до правила, викладеного в § 36 п. 2-Б-а «другий іменник складного слова відмінюємо, якщо перший іменник визначає певну прикмету, особливість предмета, особи, явища, названих другим іменником» [УП-2029: 53]. Доречно згадати також правило аналогії: назву пишемо разом і відмінюємо, оскільки його формальна будова відповідає регулярно відмінюваним українським іменникам на твердий приголосний, пор. верболіз – верболозу, лендліз – лендлізу.

Прикладом кодифікаційної сумлінності може бути композит *вайтспірит*, який набув належного орфографічного вигляду в СУМД (1, 101). Правописне ж правило регламентує орфографічне оформлення лексеми з двома грубими помилками у вигляді *вайт-спірит* «за традицією» (§ 124 п. 1) [УП-2019: 156], хоч англійську букву

w на позначення звука [w] передаємо звичайно через **в**, а не через **у**, як у наведеному прикладі. Дефісне написання спростовуємо так само, як і в ситуації з одиницею *лендліз*. Така виважена скрупкульозність має стати засадничим принципом мовознавців як гарантів стабільності лексикографічної норми.

Поява в словнику різних за семантикою, але орфографічно однаково оформлених перших частин складних слів пов'язане з приходом нових іншомовних одиниць. Тлумачними і орфографічними словниками засвідчені іменники *прес* «машина для обробки тисненням різних заготовок і матеріалів» (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009) і *преса* «друковані видання; журналісти» (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009). Композитні іменники і похідні від них прикметники з омонімічними основами *прес*-від *прес* і *преса* в орфографічних словниках подано з дефісом: *прес-автомат*, *прес-кліше*, *прес-конвеєр*, *прес-маслянка*, *прес-ножиці* (Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *прес-підбирач* (Орф-2009), *прес-порошок* (СУМ, Орф-94, Орф-2009) і *прес-аташе* (СУМ, Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *прес-брифінг* (Орф-94, Орф-2009), *прес-випуск*, *прес-служба* (Орф-94, Орф-2009), *прес-бюлетень*, *прес-група*, *прес-клуб*, *прес-реліз*, *прес-секретар* (Орф-2009). Новітніми академічними тлумачними словниками узгоджено орфографічне написання таких назв відповідно до правила про написання разом складноскорочених слів і похідних від них (§ 35 п. 5-1) [УП-2019:48]: слова з початковим компонентом *прес* – формальним усіченням і семантичним дериватом слова *преса* пишемо разом: *пресклуб*, *пресреліз*, *прессекретар*, *пресслужба* (СУМД II, 290 – 291), а диференційну орфографічну форму мають композити з іменником *прес*: *прес-форма* (СУМД II, 291).

Правописом регламентовано, що прикметники, похідні від іменників, пишемо так, як твірні іменники. Проте різне написання у словниках первісно запозичених слів і їхніх похідних, що з'явилися на українському мовному ґрунті, свідчить про кращу адаптивність похідних, ніж твірних, наприклад *онлайн* і *он-лайн* (Орф-2009). Можна припустити, що поява на українському мовному ґрунті прикметника **токшовний*, орфографічно оформленого згідно з правописом, спричиниться до унормування твірної іменника (*токшоу* – **токшов*), від кодифікованої форми якого прикметника утворити неможливо. Водночас, спираючись на багатий репертуар словотворчих засобів української мови, можна спробувати запропонувати за аналогією до наявних у мові *какао* – *какаовий* також утворення прикметника з усіченим голосним суфікса -ов(ий) – **токшоувий*. Адже справа саме в дотриманні правила правопису, за яким слід писати *токшов*.

Найбільше в УП-2019 правил, що регламентують написання разом / з дефісом складних прикметників, стосуються принципу, пов'язаного з розмежуванням рівноправних і нерівноправних понять і покликаною мотивувати графічне оформлення більшості складних прикметників української мови. Згідно з цим принципом разом пишемо складні прикметники, утворені поєднанням слів, що за значенням підпорядковані одне одному, серед них: «складні прикметники, утворені з іменника та узгодженого з ним прикметника» (§ 40, п. 2-а), «складні прикметники, утворені з основи дієслова і залежного від нього безсуфіксного іменника» (§ 40, п. 2-б), «складні прикметники (з двох або кількох частин), у яких основний, переважно термінологічний зміст передає останній прикметник, а попередні лише звужують, уточнюють його»

(§ 40, п. 2-г), «складні терміни, перша прислівникова частина яких уточнює значення другої прикметникової частини, переважно складної за будовою» (§ 40, 1-2-в-примітка 2) [УП-2019: 58], і з дефісом пишемо – «складні прикметники, основи яких називають незалежні поняття; між компонентами таких складних прикметників можна вставити сполучник і» (§ 40, п. 2-2-а), «складні прикметники, утворені з двох прикметникових основ, що називають поняття з уточнювальним змістом» (§ 40, п. 2-2-д) [УП-2019: 59]. Таким чином, орфографічний вигляд композитів узалежнено від характеру відношень (сурядного чи підрядного) між одиницями словосполучень, на основі яких твориться складне слово, наприклад: *аміачно-нітратний* (Орф-2009), *аміачно-селітряний* (Орф-94), але *аміачнокислий* (Орф-94, Орф-2009). Нерідко через неможливість на практиці чітко витлумачити змістові взаємовідношення між частинами складного утворення трапляється варіантне орфографічне оформлення однотипних слів: *азбестобетонний* (Орф-94), *азбестоцементний* (Орф-94, Орф-2009), *азбестотеплоізоляційний* (Орф-94, Орф-2009) і *азбесто-паперовий* (Орф-94).

Ще один семантичний принцип передбачає написання з дефісом складних прикметників, «основи яких означають якість із додатковим відтінком, відтінки кольорів або поєднання кількох кольорів в одному предметі» (§ 40, п. 2-2-г) [УП-2019: 60]. Проста на перший погляд семантична ознака, що лежить в основі правила про написання з дефісом складних прикметників на позначення якості з додатковим відтінком кольору, не узгоджується з лексикографічною й узуальною практикою. Наприклад, в Орф-2009: *темно-шоколадний*, *темно-малахітовий*, але *темнохвойний*; однаково графічно оформлені *темнобарвний* і *темнозабарвлений*, *чистобілий* і *чистововняний*. Пор. також у художньо-публіцистичних текстах з джерельної бази СМТО: *Жінки на знімках.. могли вистояти п'ятигодинну чергу в фестивалній тисняві й прорватись-таки до зали, мокрі й щасливі, з позбиваними набакир шиньйонами й різнобарвно-темними підковами підпахов на білих нейлонових блузках* (О. Забужко, Музей покинутих секретів) (СМТО, 588); *Ти наповажилась була воздвигнути на стоякові імпровізований зимовий сад із двох безневинних вазонів.., то були: пишна темнозелена кучма в жовтогарячих квітах – раз, і рясне намисто лискучих, схожих на пластикові, червоних бубок на високих стеблах.. – два* (О. Забужко, Польові дослідження..., 2003, 18) (СМТО, 66). У другому прикладі в одного і того ж автора – порушення правописного правила.

Основну причину різнобою в написанні складних колірних позначень дослідники вбачають в узагальнювальному формулюванні правил без урахування різноманітності складових частин прикметників: кольори і відтінки кольорів виражаються різними лексико-семантичними засобами, без урахування того, що зокрема кольори і відтінки кольорів можуть виражатися прислівниковими словами на взір *абсолютно*, *сліпучо*, *ідеально*, *чисто*, з якими утворюються переважно не слова, а словосполучення. Усі складні прикметники, зареєстровані в Орф-2009 з першою основою **чисто-** (*чистобілий*, *чистововняний*, *чистовод(н)ий*, *чистоголовий*, *чистоголосий*, *чистокровний*, *чистосортний*, *чистошерстяний* тощо) написані разом, тоді як композити з першою основою **сліпучо-** послідовно з дефісом: *сліпучо-барвистий*, *сліпучо-білий*, *сліпучо-жовтий*, *сліпучо-синій*, *сліпучо-яскравий*. Фіксація узуального вживання таких одиниць засвідчена як у прямому, так і в образному

вживанні: *Там, у найдальшому від мене її кінці, коло вхідних дверей, саме з'явився той вогняний подразник, а точніше подразниця: багато **сліпучо-рудого** волосся і випнута лінія бюсту* (Ю. Андрухович), *Лексикон інтимних міст*, 2017, 134) (СМТО, 400); *«"Кобзаря" цитувати трудно. Він нагадує мені огненну піч, з якої обережно вихоплюють угольки і, перекидаючи їх між пальцями, прикурюють... Особливо трудно вихоплювати ці вуглинки нашим сусідам. Вони тоді чомусь нагадують мені чортів, що знаходять у Святому Письмі тексти на свою користь», – писав О. Довженко у «Щоденнику». Але в **сліпучо-вогненну** піч охочих заглядати мало* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014, 106) (СМТО, 506); *У голові пронеслося на повному ходу, як поїзд із мосту, **сліпучо-білим** зойком: Гельця!* (О. Забужко, *Музей покинутих секретів*, 2015, 225) (СМТО, 257).

Науково-технічна термінологія є одним з найважливіших джерел поповнення словникового складу української мови. Динаміку розвитку мовної системи зумовлює нині термінізація (зростання питомої ваги спеціальної лексики) та детермінізація (заміна точних значень книжних слів значеннями менш точними і перехід їх зі сфери спеціальної до розмовної) загальнолітературної мови, що потребує перегляду, систематизації та кодифікації значного за обсягом лексичного матеріалу. Словник включає до свого складу ту частину спеціальної термінології, яка, входячи до складу тієї чи іншої термінологічної системи, є разом з тим частиною системи загальнолітературної мови. Стандартизація «безпосередньо залежить від розв'язання низки проблем, зумовлених порушенням лексичної загальнолітературної норми» [Симоненко 2009: 14]. Свідченням міцного входження термінологічної одиниці в літературну мову є широке вживання в літературі (науковій, науково-популярній, публіцистичній, художній, мемуарній) і власне мовні ознаки перетворення терміна на лексичну одиницю загальнолітературної мови (застосування у складі порівнянь, стійких образних, жартівливо-іронічних вживань, поява нетермінологічних значень). Спеціальні правила для написання термінологічної лексики загалом і складних прикметників зокрема УП-219 не передбачені і не потрібні: термінологічні одиниці слід писати так само грамотно, як і решту загальноновживаних і стилістично нейтральних слів. Винятки і відхилення від загальних правил представлення термінів, що трапляються в кодифікації й узусі, розхитують традиційну орфографічну систему. Серед причин особливої орфографії термінологічних одиниць дослідники називають традицію вживання, системний (мовний) чинник, суб'єктивний чинник, розширення сфери функціонування термінологічних слів, власне належність до терміносфери. До різних написань однотипних слів в узусі і до варіантності в кодифікації нерідко спричиняється розмитість формулювань правописних правил, можливість їх неоднозначного трактування. Так, згідно з правилом, викладеним в Українському правописі 1993 і 2004 років, разом пишемо «складні іменники, утворені за допомогою сполучного звука від двох іменникових основ: *верболіз, лісостеп, носоріг, трудовдень, шлакоблок* (але *людино-день*)» (§ 26 п. 1-в) [Український правопис 1993: 32]. Українським правописом 2019 року написання слів уніфіковано, виняток усунуто, тобто підрівняно під загальне правило написання разом іменників зі сполучним голосним. Серед низки однотипних прикладів зазначено *людинодень, тоннокілометр* тощо (§ 36 п. 1-3). Водночас колишній правописний виняток *людино-день* кодифіка-

торами було поширено на багато інших подібних утворень, наприклад: *машино-година, машино-день* (Орф-75, Орф-94, Орф-2009), *тонно-кілометр, тонно-миля* (Там само). Пор. також узусне жартівливе авторське утворення *людіно-маска: Одиниця виміру: людино-маска. Кількість людей множитья на кількість масок у кожного, плюсується. Наприклад: у цьому колективі 56 людино-масок* (І. Дзюба, Спогади і роздуми...) (СМТО, 350).

Різне орфографічне оформлення одиниці зумовлене належністю / неналежністю її спеціальній сфері. Саме термінологічний статус одиниці спонукає до об'єднання частин словосполучення в складне слово. Складні прикметники-терміни зареєстровані переважно в дефісному оформленні: *азотно-калійно-фосфорний, акумуляторно-зарядний, полімерно-бітумний, полімер-цементний* та ін. (Орф-94, Орф-2009). Багатокомпонентні терміни пишемо разом, як і решту складних слів, утворених з трьох і більше основ згідно з правописним правилом (§ 36 п. 1-8) [УП-2019: 53]: *аерогазмаспектрометричний (аерогазмаспектрометрія), аерогідродинамічний (аерогідродинаміка), азбестотеплоізоляційний (азбестотеплоізоляція)* (Орф-94, Орф-2009) та ін.

Недотримання кодифікованої норми письма при написанні термінів не можна виправдати ні авторськими уподобаннями, ні модою на дефіс, незважаючи на певні спроби обґрунтувати відхилення від норми намаганням точніше номінувати мовне явище, посилити семантичну мотивованість спеціального слова. Написання термінів підлягає загальним правилам, відступ від яких слід вчасно коригувати. Порівняймо різнобій у написанні перших основ *вічно, різко, власне* в лексикографічних джерелах й узусі, які зазвичай в кодифікованій і узуальній нормі пишуть окремо як прислівники. Словники фіксують складні назви з такими першими основами потрійно: разом (*вічнозелений, вічнопам'ятний, вічноюний, різкоконтинентальний* – Орф-94, Орф-2009), з дефісом (*власне-безособовий, власне-граматичний, власне-зворотний, власне-іменниковий, власне-перехідний* – Орф-94, Орф-2009) і окремо (*власне науковий* – Орф-2009). Узусне відтворення таких одиниць так само безсистемне, наприклад: *Викохала природа й цього [бика] десь там, у гирлі розлогої Рони, вільним сином її виростав у плавнях, під небом вічноблакитним, не знаючи ні пут, ні ярма* (О. Гончар, Далекі вогнища) (СМТО, 111); *Ідеальні, сильні духом натури і маютья на увазі, коли говорять про тургенєвських [тургенєвських] жінок. ..Вони наче несуть у собі еманцію тургенєвського [тургенєвського] ідеалу вічно-жіночого* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя) (там само); *Вождя вважали «вічно живим»* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 105) (СМТО, 211).

Згідно з правописними правилами прикметники від складних особових імен, які пишемо з дефісом, зберігають це написання (§ 147-1) [УП-2019: 182]. Це підтверджено і словниками (*сен-симоніст* – Орф-2009). Прикметники, утворені від прізвища з прийменником, часткою, артиклем, пишемо разом (*де Голль - деголлівський*). Прикметники, похідні від прізвищ на зразок *ван Бетховен, фон Бісмарк*, утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*. Засвідчений в узусі прикметник *вангогівський* створено не за правописною моделлю на зразок *бетховенський*, а за зразком *деголлівський*: *Часом дуже марудно. Душать оті вангогівські чорні птахи, галич ота, що навалювалась на нього в кошмарах* (О. Гончар, Щоденники)

(СМТО, 72), очевидно, під впливом правописної традиції: «службові слова (артиклі, прийменники і т. ін.) у складі прізвищ та імен іншомовного походження пишемо з малої літери, за винятком Ван Гог, Д'Аламбер, Ель Греко, які «за традицією» пишемо з великої букви» (§ 49 п. 2) [УП-2019: 74]. Тому, очевидно, слід додати доповнення до § 147 п. 3 правопису: прикметники від прізвищ на зразок *ван Бетховен, фон Бісмарк* утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*, за винятком тих, що усталені в традиції з артиклем: *вангогівський, д'аламберівський, ельгреківський*. Написання з дефісом власної назви й іншомовної частини засвідчено узусом: *Пам'ять мали б берегти літописці, що мають привілеї незалежності. Досить згадати імена і долі Величка, псевдо-Кониського чи навіть долі академіків Грушевського і Єфремова, щоб засумніватися, чи взагалі в нас могли бути такі літописці* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 38).

За формально-граматичним (словотвірним) принципом з дефісом пишемо «складні прикметники, перша основа яких не має прикметникового суфікса, але за змістом вона однорідна з другою основою» (§ 40, п. 2-2-в) [УП-2019: 59], «складні прикметники, перша основа яких закінчується на -ико (-іко)» (§ 40, п. 2-2-б) [УП-2019: 59] та ін. Тобто в основі формально-граматичного підходу до орфографічного оформлення складних прикметників лежить принцип, пов'язаний з наявністю / відсутністю суфікса в першій основі прикметника. Нерідко через неможливість на практиці чітко витлумачити змістові взаємовідношення між частинами складного утворення трапляється варіантне орфографічне оформлення однотипних слів. Наприклад, не всі одиниці, подані при відповідних пунктах правописних правил, зареєстровані орфографічним словником у такому само орфографічному оформленні. Прикметник *золотовалютний* в Українському правописі 2019 року (§ 40 п. 2-2-в) написано з дефісом, а в орфографічному словнику разом – *золотовалютний* (Орф-94, Орф-2009). Розбіжність викликана, очевидно, неможливістю встановити тип зв'язку між компонентами в такому полімотивованому складному прикметнику, який структурно можна сприймати як об'єднання двох окремих слів *золото* і *валюта*, а можна виводити зі сполуки прикметника з іменником *золота валюта*. Однак орієнтація на множинну мотивацію навряд чи можлива: *золото* тут позначає саме якість валюти (пор. *тверда валюта*).

Отже, в Українському правописі 2019 р. правила написання складних прикметників (разом чи з дефісом) сформульовані з урахуванням структури слова, способу його творення та його походження, граматичної належності компонентів такого складного слова. Проте стан орфографічної норми, передусім її репрезентації в орфографічних словниках, не можна вважати задовільними. Орфографічне оформлення складних прикметників, представлене в різних академічних орфографічних словниках, демонструють варіантність і нестабільність написання разом / з дефісом однотипних одиниць у сучасній українській мові. Правопис складних прикметників залишається найбільш складною і суперечливою проблемою. Вибір написання з дефісом чи окремо компонентів складних прикметників і надалі є величезною складністю для тих, хто пише. Одиниці, що засвідчують різнобій в оформленні складних прикметників у різних орфографічних словниках, висвітлюють не розв'язану досі остаточно в лінгвістиці проблему розмежування складного слова і словосполучення.

Правила правопису складних прикметників потребують перегляду і доповнення, а також розширення самих правил, які б максимально охоплювали можливі випадки утворення складних прикметників. Труднощі викликані не лише відсутністю правил, що регламентують написання певних груп слів, а й можливістю їх різного застосування, що призводить до різних написань в орфографічних словниках і художньо-публіцистичних текстах і як наслідок – до розхитування правописних норм сучасної української літературної мови.

Джерела

Орф-75 – Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський. Київ, 1975.

Орф-2009 – Український орфографічний словник / Уклад. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун. Вид. 9-те. Київ, 2009.

Орф-94 – Орфографічний словник української мови / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. Київ, 1994.

СМТО – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. (електронне видання)

СУМ – Словник української мови: В 11 т. Київ, 1970 – 1980.

СУМД – Словник української мови в 11 томах. Додатковий том: у 2-х кн. Кн. 1. А – Л. LXVIII+556 с. Кн. 2. М – Я. 576 с. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

УП-1993 – Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні: Інститут української мови – 4-те вид., випр. й доп. К.: Наук. думка, 1993. – 240 с.

УП-2019 – Український правопис. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2019. 392 с.

Література

1. Бурячок А. А. Орфографія // Українська мова: Енциклопедія – Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 453–464.

2. Городенська К. Г. Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // Українська термінологія і сучасність. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 3 – 9.

3. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові. Київ: Наукова думка, 1978. 205 с.

4. Карпіловська Є. А. Тенденції розвитку сучасного українського лексикону: чинники стабілізації інновацій // Українська мова. 2007. № 1. С. 24 – 36; 2008. № 4. С. 3 – 15.

5. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Романюк Ю. В. Формально-семантична стратифікація та функціонально-стильова диференціація в українській мові початку ХХІ ст. // Українська мова, 2021. № 4. С. 24 – 48.

6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1984. 728 с.

7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.

8. Коца Р.О. Складні прикметники у давньоукраїнській мові: семантика і структура // Українська мова. 2016. № 2. С. 125 – 135.

9. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. Київ: АртЕк, 2002. 424 с.

10. Симоненко Л. О. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства // Українська термінологія і сучасність. Київ, 2009. Вип. VIII. С. 9 – 15.

Legend

Орф-75 – Spelling dictionary of the Ukrainian language / Comp. S. I. Golovashchuk, T. V. Zaitseva, I. S. Nazarova, M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskyi. Kyiv, 1975.

Орф-2009 – Ukrainian spelling dictionary / Comp. V. V. Chumak, I. V. Shevchenko, L. L. Shevchenko, H. M. Yarun. 9th edition. Kyiv, 2009.

Орф-94 – Spelling dictionary of the Ukrainian language / Comp. S.I. Golovashchuk, M. M. Peshchak, V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko. Kyiv, 1994.

СМТО – Dictionary of the Language of Creative Personalities of Ukraine of the second half of the 20th – beginning of the 21st century. Kyiv: Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. 787 p. (electronic edition)

СУМ – Dictionary of the Ukrainian language: In 11 volumes. Kyiv, 1970 – 1980.

СУМД – Dictionary of the Ukrainian language in 11 volumes. Additional volume: in 2 books. Book 1. А – Л. LXVIII+556 p. Book 2. М – Я. 576 p. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House, 2017.

УП-1993 – The Ukrainian Orthography / Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Linguistics named after O. O. Potebnja: Institute of the Ukrainian Language – 4th ed., revised and amended. К.: Naukova dumka, 1993. – 240 p.

УП-2019 – The Ukrainian Orthography. Kyiv: Scientific and Production Enterprise «"Naukova Dumka" Publishing House of the National Academy of Sciences of Ukraine», 2019. – 392 p.

References

1. Buryachok, A. A. (2007). Spelling // Ukrainian language: Encyclopedia – Ukrainian language: Encyclopedia / Editorial board: Rusanivsky V. M. (spivgolova), Taranenko O. O. (spivgolova), M. P. Zyablyuk and in. – 3rd view., Vopr. i add. – К.: View of "Ukr. encycl.» im. M. P. Bazhan.

2. Horodenska, K. G. (2009). New borrowings and innovations against the background of the phonetic and word-forming subsystems of the Ukrainian literary language // Ukrainian terminology and modernity. Kyiv. Iss. VIII. P. 3 – 9.

3. Hryshchenko, A. P. (1978). Adjective in the Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka. 205 p.

4. Karpilovska, Ye. A. Tendencies in the development of the modern Ukrainian lexicon: factors of stabilization of innovations // Ukrainian language. 2007. No. 1. P. 24 – 36; 2008. No. 4. P. 3 – 15.

5. Karpilovska, Ya. A., Kislyuk, L. P., Romanyuk, Yu. V. (2021). Formal-semantic stratification and functional-stylistic differentiation in the Ukrainian language at the beginning of the 21st century. // Ukrainian language. No. 4. P. 24 – 48.

6. Klymenko, N. F. (1984). Word-forming structure and semantics of complex words in the modern Ukrainian language. Kyiv: Naukova dumka.

7. Klymenko, N. F., Karpilovska, Ye. A., Kyslyuk, L. P. (2008). Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon. Kyiv: Dmytro Burago Publishing House. 336 p.

8. Kotsa, R. O. (2016). Complex adjectives in Old Ukrainian language: semantics and structure // Ukrainian language. No. 2. P. 125 – 135.

9. Rusanivskiy, V. M. (2002). History of the Ukrainian literary language. Kyiv: ArtEk. – 424 p.

10. Simonenko, L. O. (2009). Problems of modern Ukrainian terminology // Ukrainian terminology and modernity. Kyiv. Iss. VIII. P. 9 – 15.

Zinaida Kozyreva

Complex adjectives in the modern ukrainian literary language: origraphic and lexicographic aspects

In the Ukrainian orthography of 2019, the rules of spelling of complex adjectives (together or hyphenated) are formulated with regard to the structure of a word, the method of word formation as well as the etymology of a complex unit and its grammatical features. However, the current state of the orthographic norm, primarily in the way it is represented by orthographic dictionaries, cannot be considered satisfactory. Codifications of complex adjectives, presented in various academic spelling dictionaries, demonstrate the variability and instability in spelling of these units together / with a hyphen in the modern Ukrainian language. The spelling of complex adjectives remains the most difficult and controversial issue. Choosing whether to hyphenate or separate the components of compound adjectives remains a huge challenge for writers. The units representing differences in the design of complex adjectives and homophonic phrases in various orthographic dictionaries highlight the problem of distinguishing a complex word and a phrase that has not yet been finally resolved in linguistics. The rule on the spelling of complex adjectives needs to be revised and amended. The difficulties are not caused by the lack of rules regulating the spelling of certain groups of words, but by the possibility of their different use, which leads to different spellings in spelling dictionaries as well as literary and journalistic texts. In the article, the subject of research is orthography as one of the varieties of the language norm. The dynamics of the spelling norm are highlighted. The norms governing the writing of complex adjectives, set out in the Ukrainian orthography of 2019, are analyzed. An

attempt was made to reveal the reasons for the selective application of the formulated rules and to analyze the dictionary codification of complex adjectives. The issue of spelling complex adjectives is one of the most controversial and relevant ones. It is assumed that the orthographic inconsistency of spelling complex adjectives together / hyphenated is caused by repetitive recoding of individual words registered in academic spelling dictionaries. It is noted that variants of the spelling of individual words can simplify writing, but will lead to a loosening of the established norm. Cases of inconsistency between the codification and the customary norm are identified. On the basis of the revealed trends in the spelling of complex formations, recommendations for the codification of complex adjectives and additions to the spelling rules are made.

Keywords: *spelling norm, codification, spelling rules, complex adjectives, spelling variability, usual norm.*